

DESPRE NEOLIBERALISMUL ROMÂNESC. TEZE ȘI IDEI

Ion Agrigoroaiei

La sfârșitul primului război mondial, Partidul Național Liberal acorda – cum era firesc – o atenție specială refacerii țării și dezvoltării economice, ținând seama, pe de o parte, de însemnatele pierderi înregistrate în anii 1916-1918 și, pe de altă parte, de noile posibilități avute la dispoziție ca urmare a înfăptuirii Marii Uniri. În *Manifestul Partidului Național Liberal* publicat la sfârșitul lunii noiembrie 1918, după ce se insista asupra meritelor partidului în realizarea unirii tuturor românilor, se înfățișa un program de măsuri menit să realizeze: însănătoșirea vieții economice, o bună administrație, satisfacerea nevoilor școlii și bisericii, aplicarea votului obștesc și a exproprierii, dreapta dezlegare a chestiunii evreiești, îmbunătățirea situației lucrătorilor și funcționarilor etc. *Manifestul* se încheia cu afirmarea necesității de a continua și dezvolta opera începută: “Partidul Național Liberal are mulțumirea sufletească să constate că ideile pentru care a luptat el se recunosc azi de toți ca fiind condițiile de viață ale României Mari și pe temeiul credinței lui și cu hotărârea nestrămutată de a da dezlegarea cea mai largă democratică care se va mai ivi în organizarea și consolidarea unității naționale, el va sluji democrația României Mari de mâine cu aceeași grijă a binelui obștesc și cu aceeași luminată și caldă dragoste de neam care i-a îngăduit și în trecut să aibă o muncă atât de spornică pentru întemeierea, propășirea și mărirea Statului Român”¹. La 29 noiembrie/12 decembrie 1918 s-a format guvernul Ion I.C. Brătianu, inaugurându-se astfel ceea ce s-a numit apoi “decada brătienistă”, o perioadă dominată de guvernări liberale (însușind peste șapte ani) și guvernări averescane (aproape trei ani), proliberale în mare măsură. *Declarația* guvernului din 30 noiembrie 1918 preciza principalele obiective ce stăteau în fața sa². În planul politicii externe, guvernul, “răzămându-se pe tratatele încheiate cu Aliații, va lucra pentru deplina realizare a drepturilor neamului”; în interior, guvernul “va da o deosebită atenție chestiunilor de refacere și aprovizionare”, va acționa fără întârziere pentru desăvârșirea celor două reforme, votul obștesc și împrumutarea sătenilor. “Totodată, în îndeplinirea misiunii sale și în opera de consolidare a unității naționale, guvernul va fi însuflețit de spiritul democratic manifestat cu căldură de românii de pretutindeni și va urmări înfăptuirea ideilor cuprinse în programul Partidului Național Liberal”.

Problemele programatice ale partidului au constituit subiectul unor ample dezbateri, a numeroase articole din presa partidului, a conferințelor ținute la Cercul de studii al partidului (ce și-a reluat activitatea la începutul anului 1919, după o întrerupere

¹ “Mișcarea”, 16 noiembrie 1918.

² Cornelia Neagu, *Guvernul liberal Ion I.C. Brătianu (1918-1919). Politica internă*, Iași, Editura Cermin, 1998, p. 254.

de doi și jumătate), la Institutul Social Român, a unor intervenții în parlament, a unor lucrări de mai mare amploare etc.³. Conducerea partidului a urmărit să răspundă convingător, de pe poziții proprii, întrebărilor care preocupau opinia publică, largi categorii sociale, confruntate cu numeroase greutăți la sfârșitul unui război îndelungat, să-și refacă și consolideze influența în concurența politică, mult mai puternică după acordarea votului universal și înființarea noilor partide politice.

Nu ne propunem aici o analiză a conținutului documentelor programatice elaborate după război; încercăm numai să relevăm modul în care Partidul Național Liberal și-a propus – și a reușit în mare măsură – să-și adapteze programul la realitățile în schimbare și să ofere soluții menite să contribuie substanțial, într-un ritm rapid și sub semnul neoliberalismului, la refacerea și dezvoltarea economiei naționale.

În mai multe rânduri, reprezentanții partidului insistau asupra ideilor care stăteau la baza documentelor programatice: ordinea, progresul realizat numai pe calea reformelor, democrația bazată pe înfrățirea socială. “Idealul nostru politic – preciza deputatul liberal I.N. Micescu – a fost totdeauna să realizăm ordinea prin libertate și progresul prin democrație. Propășirea națională, progresul și interesul națiunii întregi a fost preocuparea noastră constantă și progresul, d-lor, nu ne-a apărut decât ca o ordine care se îmbunătățește”⁴. Se insista pe aceste elemente și cu preocuparea de a se detașa de partidele intrate atunci în viața politică, cu programe considerate populiste, demagogice.

În februarie 1923, în cadrul expunerii făcute la Institutul Social Român, I.G. Duca se va ridica împotriva principiului luptei de clasă și se pronunța pentru realizarea progresului prin *ordine, democrație, naționalism, armonie socială*, pentru “progresul sub toate formele, în cadrul însă al concepției proprietății individuale”⁵. Acest principiu de bază, al respectării și apărării proprietății individuale (declarată *sacra și inviolabilă* în Constituția din 1866), cunoscuse, însă, între timp o adaptare la cerințele vremii, ținându-se seama și de *funcția socială* a proprietății. Răspunzând unor astfel de cerințe, prevederile programatice suferiseră, în decurs de un deceniu, modificări semnificative.

Manifestul-program al partidului din ianuarie 1911 afirma, cu toată tăria, că trebuie “să dezrădăcinăm ideea greșită și primejdioasă [...] că statul poate și trebuie să fie distribuitorul direct și etern al pământului” și promitea “marii agriculturi tot sprijinul nostru pentru dezvoltare”. În condiții de care nu ne ocupăm aici⁶, în septembrie 1913 Ion I.C. Brătianu s-a pronunțat, prin scrisoarea-manifest, pentru o exproprieră parțială a marii proprietăți, iar Congresul din octombrie o include în programul partidului, sub forma exproprierii parțiale a moșiilor de peste 1.000 ha în vederea împrumutării țărănilor; în iunie 1917 se modifică Constituția, introducându-se exproprieră pentru cauză de utilitate națională în întregime a unor terenuri și a 2 milioane ha din marile proprietăți particulare; în decembrie 1918, guvernul liberal cu I.G. Duca, la Ministerul

³ Profesorul universitar Dimitrie Drăghicescu a publicat, în 1921 și 1922, cele două cărți: *Evoluția ideilor liberale* și, respectiv, *Partide politice și clase sociale*; capitole din acestea constituiseră teme ale unor conferințe la Cercul de studii și ale unor articole din presa partidului. În 1923 a fost editat *Istoricul Partidului Național Liberal de la 1848 până astăzi*.

⁴ *Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților*, ședința din 27 decembrie 1919, în “Monitorul Oficial”, partea a III-a, nr. 22, 22 ianuarie 1922, p. 297.

⁵ I.G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinile partidelor politice*, București, 1924, p. 103-105. P.N.L. respingea *de plano* ideile comuniste, numai că, mai adesea se urmărea atacarea Partidului Țărănesc, aflat în opoziție. La Ion Mihalache (și lucrurile erau prezentate deformat de liberali), *lupta de clasă* avea cu totul alt conținut și finalitate în raport cu extremismul de stânga.

⁶ Vezi, pe larg, Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, Iași, Editura Universității “Al. I. Cuza”, 2002, p. 76 și urm.

Agriculturii, adoptă decretul-legi de expropriere, cu prevederi mult mai largi decât cele din preajma războiului. Un anumit raport între caracterul inviolabil al proprietății și funcția sa socială trebuia să stea la baza echilibrului social. Reforma agrară reprezenta – insistă același deputat, Micescu – “tipul reformei cu care am ilustrat tendința noastră (a liberalilor – n.ns., I.A.) de a realiza cât mai mult armonia socială, restabilind respectul proprietății [...]. Extremele trebuiau apropiate. Proprietatea mare era condamnată, dacă nu înțelegea pericolul care o amenința, să nu mai inspire respectul unui drept, ci ura unui privilegiu, pentru că amenința să devină, dintr-un instrument de producție, un monopol”.

D. Drăghicescu se pronunța pentru extinderea exproprierii din agricultură și în industrie, utilizând chiar termenul de exproprieri forțate. Era adeptul unei “concepții a proprietății cât mai largă” și cât se poate de relativă, care să permită “intervenția puternică, adâncă” a statului. El cerea și introducerea impozitului progresiv pe venit și desființarea treptată a moștenirilor⁷. Desigur, aceste idei nu puteau fi incluse în programul de guvernare, dar sunt semnificative pentru dezbaterile din epocă referitoare la statutul proprietății în noul context social-economic și politic.

Problema proprietății a fost dezbătută în cadrul unor prelegeri din seria organizată de Institutul Social Român pe marginea viitoarei Constituții a României, prelegeri susținute și de exponenți ai neoliberalismului fără ca aceștia să fie membri ai Partidului Național Liberal sau ai vreunui partid politic. Mihail Manoilescu, atunci membru al Partidului Poporului, în prelegerea susținută la 26 februarie 1922, *Politica economică de stat și Constituția*, se pronunța împotriva menținerii textului integral al art. 19 din proiectul de Constituție adus de guvern (devenit art. 17 în Constituția adoptată), text care se referea la inviolabilitatea proprietății. “Acest lucru nu se poate menține – declara cunoscutul economist – pentru că, atât acum, cât și în viitor, vor fi fatale, într-o anumită măsură, și rechiziționările care se fac zilnic, adică exproprierile parțiale de bunuri mobile [...], și, în sfârșit, atâtea alte măsuri care fatal se iau și se vor lua pe baza legilor ordinare sau chiar prin simple ordonanțe, măsuri care ajung să facă din articolul solemn al inviolabilității proprietății aproape o parodie”. Manoilescu propunea următorul text: “*Proprietatea este o funcțiune socială și este apărată de lege, ca atare*”, recunoscând că este o formulare “extrem de delicată și de novatoare. Ea lasă însă să se întrevadă toate perspectivele de aplicație practică care rezultă din recunoașterea principiului alienabilității proprietății în folosul interesului social și rupe vâlul ipocriziei de care nu voim parcă să ne degajăm la vreme”. Manoilescu cerea să se prevadă în Constituție, “cel puțin câteva cazuri de expropriere, lăsând poarta deschisă pentru celelalte”, care “ar permite creșterea diferitelor ramuri principale ale economiei naționale, cum ar fi industria”⁸. Trebuie precizat că, în toate aceste dezbateri care au angajat oamenii politici, economiști, juriști etc., termenul de expropriere nu era înțeles deloc ca o confiscare; exproprierea urma să se realizeze în anumite condiții, printr-o prealabilă despăgubire.

În același cadru oferit de Institutul Social Român, Alexandru Costin, magistrat la Tribunalul Ilfov, a avut în vedere *Concepțiile actuale ale proprietății și Constituția*, prelegere susținută la 2 aprilie 1922⁹. Problema proprietății – se preciza de la începutul prelegerii – a dobândit, ca urmare a prefacerilor produse de războiul mondial, o consi-

⁷ D. Drăghici, *Evoluția ideilor liberale...*, p. 31-32; idem, *Partide politice...*, p. 82.

⁸ *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 245-247. În 1920, în calitate de director în Ministerul Industriei și Comerțului, M. Manoilescu, întocmise un “proiect de lege pentru exproprierea în folosul întreprinderilor industriale”. Așa cum s-a expropriat marea proprietate, “tot așa în folosul unui stabiliment industrial, care reprezintă o utilitate socială superioară, s-ar putea expropria proprietățile învecinate, care ar jena libera lui dezvoltare” (*ibidem*, p. 247).

⁹ *Ibidem*, p. 356-380.

derabilă importanță, “nu numai din punctul de vedere al discuțiilor de ordin teoretic, ci mai ales din acela al îmfăptuirilor practice”. Este necesar un cadru legislativ care “să nu împiedice progresul și armonizarea elementelor sociale”. De aceea, Constituția trebuie să cuprindă numai norme principiale, “sub formă de cadre largi, în care să se orânduiască legile speciale și de amănunt”. Respingând poziția doctrinei socialiste în această chestiune, conferențiarul sublinia “că astăzi nu se mai poate contesta caracterul de *funcțiune socială*, atribuit proprietății”, care constă în “a mări averea generală socială”, în valorificarea proprietății spre a contribui la creșterea valorii bogăției sociale. “Departate a aduce vreo atingere dreptului de proprietate individuală, această concepție de funcție, dimpotrivă, constituie cea mai bună justificare a acestui drept individual [...], pentru că ea scoate la iveală utilitatea procurată societății, prin respectarea proprietății particulare”. Proprietatea nu creează numai drepturi, ci și o obligație față de colectivitate, iar interesul particular nu poate fi servit decât în măsura în care este servit interesul social. Principiul exproprierii pentru cauză de utilitate publică cuprinde și “dispoziția ca indemnizarea să fie *justă și prealabilă*”, cu obligația de a se proceda pe cale judecătorească, respectându-se garanția averii particularului. Constatând că subsolul și spațiul atmosferic sunt bunuri de domeniul public, “adică nesusceptibile de apropiere individuală, va urma că nu se cuvine nici o despăgubire proprietarilor imobiliari pentru restrângerea dreptului lor de proprietate”. În felul acesta se recunoaște implicit dreptul statului asupra zăcămintelor miniere. Socotind că aceste cuvinte, *sacră și inviolabilă*, “trebuie șterse din viitoarea Constituție, întrucât nu mai corespund ideilor și cerințelor vremii”, Alexandru Costin sublinia că legea fundamentală nu poate fi numai o înșiruire a drepturilor individuale și nici a celor recunoscute statului “ci o justă echilibrare a interesului individului cu interesele colective ale societății”, “o sinteză a nevoilor și a convingerilor sociale colective”. El propunea o formulare a articolului respectiv din proiectul de Constituție, care să conțină garantarea proprietății, posibilitatea exproprierii numai pentru cauză de utilitate publică, pe cale judecătorească, după o dreaptă și prealabilă despăgubire; să prevadă că zăcămintele miniere, apele, forța lor motrice și dreptul de irigație, precum și căile de comunicație fac parte din domeniul public, cu rezerva despăgubirii drepturilor câștigate.

Constituția, promulgată la 28 martie și publicată în “Monitorul Oficial” din 29 martie 1923, prevedea la art. 17: “Proprietatea de orice natură, precum și creanțele asupra statului sunt garantate [...]. Nimeni nu poate fi expropriat decât pentru cauză de utilitate publică și după o dreaptă și prealabilă despăgubire stabilită de justiție. O lege specială va determina cazurile de utilitate publică, procedura și modul exproprierii”. Față de propunerea ca bogățiile subsolului și căile de comunicație să facă parte din domeniul public, art. 19 și, respectiv, art. 20 le stabilește un regim diferit, vădind anumite interese speciale ale partidului de guvernământ pentru prima categorie de bunuri. La art. 19 se prevedea că “zăcămintele miniere, precum și bogățiile de orice natură ale subsolului sunt proprietatea statului” (cu câteva excepții nesemnificative), iar la art. 20: “Căile de comunicație, spațiul atmosferic și apele navigabile și flotabile sunt de domeniul public. Sunt bunuri publice apele ce pot produce forță motrice și acele ce pot fi folosite în interes obștesc”. Se prevedea “că se va ține seamă de drepturile câștigate, întrucât ele corespund unei valorificări a subsolului” (art. 19) și că “drepturile câștigate se vor respecta sau se vor răscumpăra prin expropriere pentru caz de utilitate publică” (art. 20), după cum la cele trei articole (17, 19 și 20) se preciza că legi speciale vor determina cauzele, procedurile, condițiile de exploatare, despăgubirile cuvenite etc.¹⁰.

¹⁰ *Ibidem*, p. 613-614.

Ștefan Zeletin, unul din principalii exegeți ai burgheziei române și gânditori ai neoliberalismului, fără a fi membru al Partidului Național Liberal¹¹, aprecia Constituția din 1923 ca fiind “documentul oficial de naștere a neoliberalismului român”, un act istoric care, pentru întâia oară, pleacă de la următoarele puncte de vedere, ce “alcătuiesc esența noului liberalism”: a) intervenția puterii de stat și b) concepția libertăților individuale ca “funcții sociale”. Pentru el, noua Constituție reprezenta “cel mai revoluționar act din istoria politică” de la “tratatul din Adrianopol și până astăzi”. Tratatul inaugura era nouă a liberalismului, “Constituția plămădită în anul 1923 indică transformarea liberalismului în forma sa opusă: aceea a neoliberalismului”¹². În fond, nu era o formă opusă vechiului liberalism, ci o adaptare a acestuia la noile condiții de după Marea Unire, atunci când societatea românească intra într-o nouă etapă a evoluției sale istorice, etapă întreruptă brutal de evenimentele de la începutul celui de al doilea război mondial.

Cum era și firesc, Partidul Național Liberal acorda în documentele sale programatice o atenție deosebită refacerii și dezvoltării economice¹³. La capitolul *Politica economică* din programul adoptat la Congresul din 27 noiembrie 1921, se sublinia că acest partid concepea “dezvoltarea bogățiilor țării în primul rând prin munca, inițiativa și capitalurile românești”, pentru a asigura neatârnamarea economică a României. Nu se urmărea (nici nu se putea, adăugăm noi) înlăturarea capitalului străin, dar nu se puteau admite “legături de suprerie sau de acaparare primejdioase suveranității naționale, care ar lăsa poporul român sărac într-una din cele mai binecuvântate țări ale Europei. Conlucrarea noastră cu străinătatea trebuie să fie întemeiată pe acordul intereselor respective, pe comuna încredere și pe cuvenita renumerare a muncii și a priceperii fiecăruia, sub preocuparea stăpânitoare a intereselor obștești și ale economiei naționale române”¹⁴.

Ministrul de Externe, I.G. Duca, desemnat – credem, nu întâmplător – de Partidul Național Liberal să conferențieze la Institutul Social Român în ciclul *Doctrinile partidelor politice*, s-a referit, la 15 februarie 1923, în *Doctrina liberală* (în fond, neoliberală) și la politica economică. “Prin naționalism, liberalismul nu crede posibil progresul decât întemeiat pe dezvoltarea forțelor naționale. Fiecare națiune este un tot, fiecare națiune a ieșit din frământările sale istorice, cu însușirile, cu scăderile, cu trăsăturile ei caracteristice”. Doctrina liberală respinge manifestările violente ale naționalismului exclusivist, ca un fenomen morbid, și totodată se opune internaționalismului, care nesocotește însușirile specifice fiecărei națiuni. Naționalismul economic promovat de liberalism nu este “decât un instinct de conservare”, pentru “a împiedica crotopirea ei de către elemente superioare prin puterea sau prin organizarea lor”. Se aprecia că în România întregită capitalul autohton avea posibilități sporite ca să limiteze penetrația capitalului străin, în cadrul unei politici chibzuite¹⁵. “Naționalismul astfel înțeles – continua I.G.

¹¹ În anul în care îi apărea *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române* (1927) s-a înscris în Partidul Poporului.

¹² Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul...*, ediția a III-a îngrijită de C.D. Zeletin, București, 1992, p. 96-97.

¹³ I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 134 și urm.

¹⁴ Vezi și Gheorghe Sbârnă, *Partidele politice din România 1918-1940. Programe și orientări doctrinare*, București, Editura Sylvi, 2001, p. 59.

¹⁵ Trebuie de subliniat că această atitudine era adoptată în condițiile în care capitalul străin (nu punem aici în discuție contribuția acestuia la dezvoltarea industrial-financiară a României moderne) deținea în continuare preponderența în unele ramuri ale economiei românești. După unele date, în industria mare, ponderea capitalului străin era, în anii dinaintea războiului, de peste 80%, scăzând la 70% în 1929; în industria petrolului, capitalul străin deținea aproximativ 95% în 1913 și circa 91% în 1921 (Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1993, p. 328).

Duca – nu exclude colaborarea cu străinătatea. Dimpotrivă, el o reclamă ca o nevoie și ca un stimulent [...]. Naționalismul economic știe că ziduri chinezești nu se pot înălța, că infiltrația capitalurilor străine e fatală și necesară, dar vrea să găsească formule de armonizare care să înlătore acapararea unora și sugrumarea celorlalți; întâi, fiindcă progres fără neatârnare nu se poate și, în al doilea rând, fiindcă neatârnarea politică fără neatârnare economică iarăși nu se poate. Liberalismul îmbrățișează deopotrivă toate aceste forme de naționalism”¹⁶. Formulările lui I.G. Duca exprimau foarte bine ceea ce înțelegeau efectiv liberalii prin politica “prin noi înșine”, adică o colaborare condiționată, dar și elastică în același timp, cu capitalul străin¹⁷.

Problema capitalului prezenta o importanță deosebită în opera de refacere și dezvoltare. Deși Partidul Național Liberal deținea sau controla poziții puternice (la nivelul țării noastre) în finanțe și industrie, Vintilă Brătianu a exagerat mult, imediat după război, posibilitățile și disponibilitățile interne de capital, vorbind în 1919 de alimentarea capitalurilor “mai întâi din îndreptarea bine chibzuită a actualului surplus de numerar” și chiar de belșugul de numerar pe care războiul l-a lăsat”¹⁸. Criza financiară a fost foarte puternică, iar “belșugul de numerar” era expresia inflației, a deprecierei leului în condițiile circulației monetare multiple din primii ani postbelici (leul “românesc”, leul “de ocupație”, coroane, rubele de două feluri etc.) și nu al unor activități lucrative. Lipsa tezaurului a contribuit, mai mult decât se știe astăzi, la sporirea dificultăților financiare de după război. S-a apreciat, într-o lucrare apărută în 1934, că existența în țară a stocului de aur al Băncii Naționale, depozitat la Moscova și confiscat de autoritățile bolșevice, ar fi putut conduce la realizarea stabilizării monetare fără concursul finanței străine¹⁹. Liberalii au preconizat investirea în industrie a sumelor pe care marii proprietari expropriați urmau să le obțină în urma aplicării reformei agrare. Vintilă Brătianu se referea “la cele trei miliarde de lei, pe care exproprierea pământului le va da marilor cultivatori”, care “să fie îndrumate spre această ramură de activitate, pentru a nu lăsa ca foștii proprietari să fie transformați în rentieri neproductivi pentru economia națională”²⁰. Numai o parte din capitalul provenit din expropriere a rămas în țară, și este greu de apreciat cât a mers în industrie²¹, ținând seama și de dobândirea lui în rate, în condițiile inflației din anii '20.

¹⁶ I.G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinile partidelor politice*, ediție îngrijită și note de Petre Dan, București, Editura Garamond, s.a., p. 146-147.

¹⁷ S-a afirmat cu tărie, imediat după război, în presa partidului: Opera de consolidare a noii Românie nu se poate înfăptui “decât prin noi înșine și prin încrederea completă și în dreptatea cauzei noastre și în temeiurile însuși ale poporului român” (*După doi ani de război. Roadele politicii române*, în “Democrația”, nr. 1, februarie 1919, p. 17); “Noi am susținut necontestat că, atât consolidarea noastră financiară și economică, cât și întreaga operă de refacere sunt chestiuni interne, care trebuie rezolvate prin propriile noastre puteri” (*Prin puterile noastre*, în “Viitorul”, 5 mai 1921). Vintilă Brătianu, care a avut un rol remarcabil în formularea teoriei și în practica neoliberalismului, stabilea ca un imperativ “nevoia de a trăi în primul rând și sub toate formele prin noi înșine și de a nu lua dinafară decât ceea ce nu poate da energia și destoinicia poporului român, îndrumată și pusă în valoare la maximum ei” (*Economia națională a României Mari*, în “Democrația”, nr. 4-5, mai 1919, p. 195). Fără a fi membru al P.N.L., N. Titulescu afirma: “Politica «prin noi înșine», pe care mulți ar voi să o ridiculizeze, este, după mine, singura politică rodnică pentru țara noastră. Aceasta nu este un zid chinezesc, doar o reală stăpânire de către noi a destinului nostru” (“Viitorul”, 16 iunie 1926).

¹⁸ Vintilă Brătianu, *op. cit.*, p. 200; idem, *Problemele ce se pun pentru unificarea și consolidarea României Mari*, în “Democrația”, nr. 1, februarie 1919, p. 22.

¹⁹ Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul român de la Moscova*; trimiterea este la ediția a II-a, București, Editura Globus, 1994, p. 121-122.

²⁰ Vintilă Brătianu, *Problemele ce se pun...*, p. 27-28.

²¹ Dumitru Șandru, *Prețurile de expropriere și improprietărire în legile agrare din 1918-1921*, în “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol» din Iași”, t. VII, 1970, p. 221.

În sfârșit, o altă sursă de capital trebuia să fie de natură externă, mizându-se pe despăgubirile de război, pe reparațiile ce ar fi de primit cu sprijinul aliaților. În această chestiune discutată în mai multe etape, România nu a primit decât o mică parte din sumele – și așa destul de modeste – fixate în cadrul conferințelor internaționale postbelice²². Oricum, liberalii au exagerat atunci posibilitățile de capital, iar anumite speranțe nu s-au dovedit fondate²³. În 1927, în fața unor realități evidente, noul guvern Ion I.C. Brătianu pune în continuare accent pe rolul factorului intern, dar utiliza un limbaj mult mai moderat în poziția față de capitalul străin²⁴. Devenise clar că, cel puțin în operația de stabilizare monetară, era necesară participarea capitalului străin, sub forma unui împrumut încheiat de statul român.

Documentele programatice, declarațiile, conferințele frunțașilor liberali rezervau un spațiu larg locului industriei în viitoarea dezvoltare economică a țării, considerând – cei mai mulți dintre ei – că agricultura va deține, în continuare, un rol preponderent²⁵. “Exclusiv stat agricol până ieri (apreciere exagerată – n.ns., I.A.) – arăta Vintilă Brătianu în amintita expunere de la Cercul de studii sociale al partidului, din februarie 1919 – România va rămâne și în viitor, prin bogatele câmpii ale Dunării, Tisei, Moldovei, țară agricolă de prim ordin [...]. Dar condițiile și nevoile ce se vestesc, materiile prime ale noilor regiuni, îndeosebi ale Ardealului și în parte ale Banatului, pământul lor, în general mai puțin propriu agriculturii, vor da statului mărit un caracter industrial bine hotărât, pe care nu l-a avut până azi”²⁶. Tot el sublinia importanța surselor de energie în procesul dezvoltării și modernizării economiei naționale, prin punerea în valoare a energiei apelor, a gazului metan, cărbunilor și petrolului, într-un plan național de electrificare²⁷. “Bine folosită, avem energia disponibilă care poate însuti forța și priceperea poporului român [...]. În același timp, România Mare, cu materiile prime de care dispune în hotarele sale, este una din țările care poate mai lesne să-și satisfacă singură propriile ei nevoi; ea este deci chemată să-și dezvolte de aici înainte o industrie puternică”²⁸.

Partidul Național Liberal a insistat pe necesitatea creșterii rolului statului în viața economică, creștere ce constituie, apreciem noi, o teză de bază a neoliberalismului. În același articol din “Viitorul”, Vintilă Brătianu sublinia: “Căderile de apă, prin transportul la distanță pe cale electrică, interesează politica de stat a factorilor de energie, ca și petrolul, gazul metan și cărbunele”. S-a apreciat, că numai statul poate asigura investițiile corespunzătoare, respingându-se astfel ideea concesionării lucrărilor

²² Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne 1919-1932*, Iași, Editura Junimea, 1976, p. 196 și urm.

²³ Dumitru Șandru, *Partidul Național Liberal în perioada interbelică și a celui de al doilea război mondial*, în *Istoria Partidului Național Liberal*, coordonator Șerban Rădulescu-Zoner, București, Editura All, 2000, p. 213-214.

²⁴ În iunie 1927, la câteva zile după formarea guvernului liberal, a fost lansat *Manifestul program*, care afirma în această chestiune: “Credincios politiciii de apărare a bogățiilor țării și de punerea lor în valoare prin participarea cuvenită a muncii și capitalului românesc, P.N.L. va continua opera de îndrumare și de întărire a economiei naționale, pe temeiul acestor principii sănătoase. În cazul unei politici de colaborare, el va fi fericit să vadă capitalurile străine venind să ajute la dezvoltarea țării” (*Către țară. Manifestul program al P.N.L.*, în “Viitorul”, 26 iunie 1927).

²⁵ D. Drăghicescu aprecia că, printr-o valorificare superioară a bogățiilor subsolului, a produselor agriculturii și silviculturii, “se poate prevedea o dezvoltare industrială de așa natură și cu repeziciune că, în treizeci până la patruzeci de ani, ar putea depăși și elipsa agricultura” (*Partide politice ...*, p. 105).

²⁶ Vintilă Brătianu, *Problemele ce se pun...*, p. 26-27. La scurt timp, întărea această idee: Condițiile naționale ale României “îi îngăduie dezvoltarea unei agriculturi în toate ramurile sale, crearea tuturor industriilor de bază care dau unui stat caracterul său industrial” (idem, *Economia națională ...*, p. 195).

²⁷ *Ibidem*, p. 198.

²⁸ Idem, *Regimul apelor și sistematizarea energiei naționale*, în “Viitorul”, 4 iunie 1921.

respective unor firme particulare. Un program al politicii de stat trebuia să asigure electrificarea generală a țării, “în conformitate cu politica sa generală pentru păstrarea neatârării economice”²⁹. În *Programul* partidului din noiembrie 1921 se prevedea, în capitolul *Chestiunea financiară*, reorganizarea Băncii Naționale a României, pentru ca viitorul său statut “să dea statului o mai largă participare la capitalul și la beneficiile ei”. Se urmărea, totodată, o consolidare a pozițiilor însemnate deținute de Partidul Național Liberal la principala instituție financiar-bancară a țării. Intervenția statului – preciza I.G. Duca la Institutul Social Român – trebuia să asigure echilibrul social în noile condiții: “Intervenționismul a izvorât astfel din complexitatea economică modernă, nu numai ca o condiție a progresului, ci ca un mijloc de înlăturarea a ciocnirilor violente, deci a anarhiei”³⁰.

În concepția liberalilor, statul avea la dispoziție și sumele necesare și posibilitatea realizării unor reforme profunde, precum exproprierea la sate, naționalizarea unor importante întreprinderi și a subsolului etc., în cadrul oferit de Constituție din martie 1923 și de legislația inițiată de propriile guverne, sub semnul politicii “prin noi înșine”³¹. Teze și idei ale acestei politici au fost formulate la începutul secolului XX și completate, aprofundate, sistematizate după război și Marea Unire, în doctrina neoliberalismului. Cadrul legislativ și aplicarea acestuia s-au realizat prin opera guvernărilor liberale din perioada interbelică (în special, cele din 1922-1926 și 1934-1937)³², cu rezultate, împliniri și eșecuri, care comportă o dezbateră separată. În timpul acestor guvernări, statul a fost un instrument important în dirijarea politicii economice spre realizarea a ceea ce unii au numit “complexul industrial” la nivel național³³.

Politica “prin noi înșine” nu trebuie redusă numai la atitudinea față de capitalul străin; ea avea în vedere, așa cum s-a arătat, o anumită modernizare a economiei (cu accentul principal pe industrie și pe lumea orașului), prin valorificarea superioară a resurselor interne, dezvoltarea învățământului, a celui tehnic și comercial în special, modernizări în domeniul politicii culturale etc.³⁴. Această politică – proclamată și, în parte, realizată – era mai avansată, mai legată de promovarea necesităților obiective ale României, în raport cu cealaltă formulă, a “porților deschise”. Mai puțin democratice în ordine social-politică (respectând regimul politic statuat prin Constituția din 1923), pozițiile ieșite din perimetrul Partidului Național Liberal erau superioare în planul de idei referitor la evoluția economică a societății românești; mai democratic în viața politică (prin Partidul Țărănesc și apoi prin Partidul Național Țărănesc), țărănismul se plasa în urma neoliberalismului în ce privește căile de urmat în dezvoltarea economică³⁵.

²⁹ “Viitorul”, 5 mai 1921.

³⁰ I.G. Duca, *Doctrina liberală...*, p. 109.

³¹ Proiectul de Constituție – considera Șt. Zeletin – a fost alcătuit de pătura financiară, “după interesele ei specifice, adică interesele capitalului financiar. Și cum acesta e în prezent o îndoită forță, de producere și organizare, “Constituția proiectată are la temelie principiul intervenției forței de stat”. Independența economică, naționalizarea capitalului și dezvoltarea industriei reprezentau, aprecia același autor, aspirații ale marii finanțe și totodată ale națiunii, și Constituția a fost croită în acest spirit astfel încât acestea să poată deveni “cât mai curând și cât mai în întregime o realitate”. Această Constituție “e în realitate în strictă conformitate cu momentul istoric prin care trecem” (Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 145-146).

³² D. Șandru, *P.N.L. în perioada interbelică...*, p. 211.

³³ Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. 3, *Producție, muncă, comerț, credit*, București, Tiparul Românesc, 1943, *passim*.

³⁴ Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 412.

³⁵ Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, Editura politică, 1969, p. 124-125.

În partea finală a prelegerii ținute la Institutul Social Român, I.G. Duca a insistat asupra transformărilor survenite în cadrul doctrinei liberale și care au permis Partidului Național Liberal să dețină, în continuare, un rol important în viața politică a țării³⁶. În unele țări, partidele purtătoare a doctrinei liberale au știut “să se adapteze nevoilor sociale, să urmărească neîncetate prefaceri ale lumii moderne, să priceapă noile curente, să le atragă, să le îndrumeze” și în acest fel “au păstrat influența lor neștirbită și continuă să fie și azi factori determinanți ai vieții sociale”; în alte țări, nu au știut să facă această operă și acele partide liberale “s-au veștejit și lăncezesc”. Fruntașul liberal insistă asupra tezelor care reflectau progresele înregistrate de doctrina liberală și care exprimau, credem noi, intrarea în noua etapă, a neoliberalismului.

În domeniul proprietății, trecerea de la ideea proprietății sacre și inviolabile la formula proprietății funcțiune socială, “din care a ieșit exproprierea și naționalizarea subsolului [...], fără a trăda însă întru nimic prin aceasta ideea însăși de proprietate individuală care stă la temelia doctrinei sale”. În ce privește raportul dintre muncă și capital, liberalismul român a plecat de la concepția despărțirii intereselor capitalului și a muncii, pentru a ajunge “sub forma participării la beneficii, la nevoia inexorabilă a conciliațiunii și armonizării lor”. Această participare la beneficii a rămas mai mult un punct programatic, dar Partidul Național Liberal a acordat o atenție deosebită reglementării raporturilor de muncă și legislației muncii³⁷.

În materie de economie politică, “liberalismul român a plecat și el de la formula manchesteriană «laissez faire, laissez passer», spre a ajunge la intervenționismul care apără pe cel slab împotriva celui tare și care înclină capul trufaș al celui tare în fața interesului obștesc reprezentat de stat”. Libertatea absolută fusese o necesitate în vremurile de organizare economică a statelor, dar în condițiile în care viața modernă și raporturile internaționale au devenit tot mai complexe, “cu atât a trebuit să se țarmurească și forțele în joc, pentru ca, din îngrădirea și a unora și a altora, să se ajungă la posibilitatea dezvoltării normale a tuturor”. Intervenționismul a izvorât nu numai ca o condiție a progresului, ci și ca un mijloc de asigurare a ordinii sociale.

În materie socială, “liberalismul român a ajuns de la individualismul atotputernic la țarmurirea treptată și crescândă a individului în fața nevoilor de dreptate și de echilibrare generală”. Un partid liberal conștient de doctrina lui are datoria să restabilească echilibrul social, stabilind limite peste care drepturile omului nu se mai împacă cu nevoile obștești.

Față de obiecția că titulatura partidului nu se mai potrivește cu doctrina, I.G. Duca recunoștea că “există azi o antinomie între formulele liberalismului clasic și între cele ale liberalismului modern (neoliberalism – n.ns., I.A.), deși aș putea să adaug că întrucât liberalismul e doctrina progresului nu prea vād cum progres ar putea să fie cu forme

³⁶ I.G. Duca, *Doctrina liberală...*, p. 106 și urm.; Gh. Sbărna, *op. cit.*, p. 85 și urm.

³⁷ Problema muncitorească, în general, și participarea muncitorilor la beneficii, în special, au ocupat un loc important în documentele programatice ale P.N.L. Dincolo de unele aspecte apreciate în epocă ca populiste, este de remarcat interesul pentru soluționarea, într-un anumit cadru legislativ, a raporturilor dintre burghezia industrială și muncitorimea industrială (Vezi, pe larg, I. Agrigoroaiei, *România interbelică...*, p. 133-134). S-a relevat că P.N.L. “nu a fost o formațiune care ar fi promovat o politică antipopulară, cum încercau să demonstreze nu numai comuniștii, ci și grupările politice din opoziție. Acest adevăr rezultă din faptul că el a fost autorul unor legi menite să protejeze acele categorii sociale care nu se bucuraseră, până la venirea guvernului liberal la cârma țării, de drepturile ce fuseseră deja cucerite de semenii lor din țările occidentale. Cele mai importante dintre acestea au avut în vedere ameliorarea condițiilor și a relațiilor de muncă” (D. Șandru, *P.N.L. în perioada interbelică...*, p. 220 și urm.; vezi și Tudor Rățoi, *Din modernizarea României interbelice. Legislația muncii*, Iași, Editura Antheros, 1998, *passim*).

intangibile. Dar, încă o dată, antinomia există. Libertatea nu e o rațiune destul de largă, destul de cuprinzătoare ca să îmbrățișeze tot ce reprezintă actuala doctrină liberală”. Această situație a determinat ca în unele țări, partidele liberale să-și schimbe denumirea. În România titulatura s-a păstrat și se va păstra fiindcă n-avem a roși de numele de liberal”.

Chestiunile luate de noi în discuție reprezintă o încercare de a sesiza valoarea și semnificația unor teze și idei ale neoliberalismului românesc, al cărui principal susținător în viața politică a fost Partidul Național Liberal. Raportarea la “vechiul” liberalism permite a se observa atât continuitatea, cât și “saltul” înregistrat în mod deosebit după primul război mondial și înfăptuirea României întregite. Constatările noastre parțiale se pot încadra într-o dezbateră largă, care să raporteze doctrina neoliberală la rezultatele obținute în politica economică aplicată, după cum plasarea neoliberalismului românesc în mișcarea de idei europeană i-ar stabili mai clar trăsăturile specifice.